

Jan van Denemarken's processiespel

door

DR. A. AMPE S.J.

De aanleiding tot het hier volgend onderzoek was de ontdekking van een nog onopgemerkte dietse druk in de Kon. Bibl. te Kopenhagen (nr. 97.263)¹: *Dit is een scoon genuchlike historie vanden heilighen Joseph, hoe dat hy vercoren was, die heilige maget Maria die to<e>comende moeder gods te trouwen met vele schoner leringen overgesat doer Nicolaum de Lyra uut den heymeliken boecken der nazarenen in latijn ende van meester Jan van Denemercken uut den latijn in duytsche overgeset*².

Daarin komt naast andere tractaten over S. Jozef ook *De maniere ende sprueke in der Processien als men speelt dat Maria ghetrouwt wert Joseph* (f. 20r-25r), waardoor wij herinnerd werden aan een handschrift met gelijkaardige inhoud, dat eenmaal aan de priester-historicus Jos. Habets uit Noord-Brabant toebehoorde (daarom hier hs. Habets genoemd, verkort H) en later terecht kwam in de bibl. van het Groot-Seminarie te Roermond (nu bewaard in het Bonnenfantenumuseum te Maastricht). Jos. Habets heeft trouwens aan zijn hs. een degelijke studie gewijd: *De echtverbintenis van Maria. Een Limburgsch mysteriespel en eene legende uit het begin der XVI^{de} eeuw, in Publications de la société historique et archéologique dans le duché de Limbourg*, 12, 1875, 127-144.

Daarin publiceerde de auteur onder de titel: *Een mysteriespel van het huwelijk van Maria: Item dits die manier ende die sprueke inder processie als men spelen wil, dat Maria getrouwt waert*

1. Hieruit ontstond ook onze artikelen-reeks in *Ons Geestelijk Erf, Philips van Meron en Jan van Denemarken*, in 1976 Eerste hoofdstuk: *De aan Philips van Meron toegeschreven 'Historie vanden heiligen patriarch Joseph'*; in 1977 Tweede hoofdstuk: *De druk uit Kopenhagen en het hs. Habets*; in 1978-9 Derde hoofdstuk: *Jan van Denemarken's meest verspreide werk 'Die historie van S. Anna'*. Daarin komen allerlei hiermee samenhangende problemen aan de beurt. Voor bepaalde hier terloops samengevatte informatie moeten wij de lezer daarheen verwijzen.

2. Van deze druk vonden wij geen andere exemplaren of drukken. Helaas, ons ex. is onvolledig, zodat bv. de kolofon ontbreekt, waardoor wij informatie over de drukker moeten missen. Zeer waarschijnlijk is onze druk bedoeld door I. Le Long in zijn *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels*, Amsterdam, 1732, 352: *Afcomste en Historie hoe die waerdige Joseph wtvercoren werd te trouwen, op den 15 January, de H. Maget Maria &c. (...) geschreven uyt de boeken der Nazarenen, uyt 't Hebreecwsch vertaalt door Nicolaes de Lyra, ende in Duytsch overgeset door Meester Jan van Denemarken. Gedrukt te Nymeegeen A^o. 1547*. Er is veel kans dat Petrus Elzenius, de enige belangrijke drukker te Nijmegen in die tijd, als de drukker aangezien mag worden. Zie p. 11, n. 12.

Joseph (a.c., 131-4) en onder de titel : *Legende van het huwelijk van Maria : Hier begynt die Mysterie (lees hystorie) van maria der moeder gods dat sy ioseph getrouwt waert... (a.c., 135-144)*. Welnu ongeveer alles wat sindsdien over dit 'mysterie spel' geschreven werd, is afhankelijk van Habets' artikel, blijkbaar zonder inzage van het hs. Daarom dachten wij dat een nieuwe raadpleging van hs. Habets en een vergelijking met de nu ontdekte gedrukte tekst (die wij verder als *Ko* vermelden) enig licht over het 'mysterie spel' kon brengen.

I. WIE SCHREEF HET 'MYSTERIE SPEL' ?

Op deze vraag kon Habets geen antwoord geven, omdat hij al zijn informatie uitsluitend uit zijn hs. moest halen. Het hs. nu geeft f. 1r-46v een aantal anonieme teksten, waaronder ook het 'mysterie spel'. We moeten wel bedenken dat die bladen globaal genomen Jozef (en Maria) en Anna betreffen. Er is bv. een liturgisch gedeelte, nl. de liturgische teksten voor vesper en mis op het feest van Maria's huwelijk met Jozef (15 jan.), waarbij ons 'mysterie spel' aansluit. Na enkele private gebeden in dat verband en tot S. Anna volgt wat Habets noemde : *Legende van het huwelijk van Maria*. Eerst op f. 47r lezen wij : *Hier begijnt eyn notabel genoechlic boexken in baldende die hystorie of dat leven mit die geslechten der glorioser heiliger vrouwen Sancta anna dat meister Johan van denemercken doctor ende werlick priester scrift ende broeder wolter bor cathuser over gheset heeft uutten latijn in duytschen*.

In het eerste gedeelte van *Ko* vinden wij de zelfde stukken in verband met Jozef's huwelijk met Maria³ als in het eerste deel van het hs., maar in omgekeerde orde :

F. 1r (titelblad) : *Dit is een scoon...* (zie hiervoren)

F. 1v-2r : *Die Prologe* (over het nieuwe feest *De desponsatione Mariae*)

F. 2r-15v : *Hier begint die afcomste ende historie hoe dat die werdige Joseph vercoren was boven die ander iongelingen te trouwen den .xv. dach Januarij die heilige maget maria die toecomende moeder des Heren Jesu Christi met vele schoner leringen ende exempelen die geschreven syn uut den boeken der nazarenen*

3. De rest van de druk bevat hoofdzakelijk, telkens anoniem : *Die historie vanden heiligen patriarck Joseph* (hierin wordt o.a. Philips van Meron [zie n. 1] als bron aangehaald ; de tekst zelf vormt een nieuwe *Historie*, die te onderscheiden valt van de aan Philips van Meron toegeschreven incunabel *Die historie vanden heiligen patriarck Joseph*) en *Sinte Joachims leven des heyligen vaders*. Tekstvergelijking liet ons toe, deze teksten aan Jan van Denemarken, waarover we verder handelen, toe te schrijven.

*ende over gesat uut den Hebreusche in latijn doer Nicolaus de Lyra doctoer inder Godheyt... Ende me<e>ster Jan van Denemercken Doctor ende werlick priester hevet over gesat uutten latyne in duytsche...*⁴

F. 15v-18r : *Hier volghen sommighe questien ende vraghen op dese voorschreven Historie...*⁵

F. 18r-20r : *Die eerste vesper vander hoechtyt onser liever Vrouwen Desponsatione...*

F. 20r-25r : *Dit is de maniere ende sprueke...*

Het is duidelijk dat de bedoelde teksten uit H en Ko een gemeenschappelijke oorsprong hebben, zodat de overgeleverde informatie ons over de verschillende elementen daaruit kan inlichten. Zo moet bv. de toeschrijving aan Jan van Denemercken uit Ko in verband gebracht worden met die uit H en van daaruit verklaard worden. Aldus menen wij dat de rubriek uit Ko (grotendeels herhaald in de titel) onoverzichtelijk is geworden wegens een verwarring aangaande de verhouding tussen Nicolaus de Lyra en Jan van Denemercken. Het werk (en de verdienste) van Nicolaus de Lyra bestaat hoofdzakelijk in het overbrengen van exegetische werken van joodse herkomst (= 'die heimelicke boecken der nazarenen') in de christelijke exegese door vertaling in het Latijn (dit is zonder de nodige schakering gezegd). Die inbreng van Nicolaus zal dan een voorname bron voor Jan van Denemercken worden bij zijn diëtse werken dienaangaande (*in duytsche*).

Men ziet hoe in de overgeleverde rubriek de verhouding van origineel (hebreuws), vertaling (Latijn) en persoonlijk werk van Jan van Denemercken helemaal dooreengehaspeld werd. Om de eigenlijke gegevens daaruit te halen moet men de feiten omtrent Nicolaus de Lyra (bron) en Jan van Denemercken (de auteur) onderling in verband brengen, waarbij de rubriek uit H (in verband met de *Historie van S. Anna*) de goede richting aangeeft, omdat zij een parallel biedt.

Het auteurschap van Jan van Denemercken is aldus door de druk gewaarborgd t.a.v. *Die historie der trouwen mariae*, die vooraan in de druk staat. Bij *Die historie* en de daarbij horende *questien ende vraghen op dese voorschreven Historie* sluit het liturgisch gedeelte onmiddellijk aan, en wel functioneel, omdat de auteur in zijn *Historie* de grondslag en verantwoording wilde leggen voor de viering van het feest *De desponsatione* op 15 jan.

4. Vgl. hiermee de titelopgave door Le Long in n. 2.

5. Deze 'questien ende vraghen' (die in H niet voorkomen) maken deel uit van de voorafgaande *Historie*. Zij karakteriseren meteen de auteur als *Doctor inder godheyt*.

Deze viering behelst in zijn ogen het strikt liturgisch gebeuren (vesper en mis) en een paraliturgische uiting daarvan tijdens de processie. Wegens deze functionele eenheid en omwille van de literaire en inhoudelijke verbondenheid tussen het processiespel en de voorafgaande *Historie* menen wij dat wij de redactie van het processiespel eveneens aan Jan van Denemercken moeten toeschrijven.

II. WIE IS JAN VAN DENEMERCKEN ?

De auteur van de dietse werken uit Ko heet in de druk Jan van Denemercken. H stelt Johan van Denemercken voor als de Latijns schrijvende auteur van *Die hystorie van S. Anna*. Men kan zich niet ontdoen van de verdenking dat in deze tekstoverleveringen onwetenden aan een herkomst van Jan de auteur uit Denemarken dachten. Van deze gissing moet men wel terugkomen, wanneer men weet dat een *Jacob van Denmarcken* sinds 1315 bisschop van Suden (een titulair bisdom in Griekenland) en wijbisschop van Guido van Avennes (bisschop van Utrecht † 1317) was. Deze Jacob van Denmarcken is een afstammeling uit het geslacht Denmarcken, genoemd naar de heerlijkheid Denemarc bij Ter A, later Demmerik geheten en ingedeeld bij Vinkeveen. De familie behoorde tot de lagere Utrechtse adel en bezette burgemeester- en schepenplaatsen in de stad Utrecht. Jacob stierf in 1331. Oók zijn er genealogische notities omtrent de familie Den(e)mar(c)ken bekend. Helaas deze informatie reikt niet tot het midden of de tweede helft der 15e eeuw, waarin we de geboorte van Jan van Denemercken moeten plaatsen⁶. Zo zoeken we daarin of in andere archiefstukken te vergeefs diens naam. Toch is het opvallend hoe de voornaam *Jan* naast *Jacob* veelvuldig in de familie Denmarcken voorkomt. Zo had de voormelde Jacob een broer Jan, wiens zoon eveneens Jan heette. Met dit al lijkt het ons aanvaardbaar, dat onze auteur uit de genoemde familie stamt en als Nederlander moet beschouwd worden.

Van deze 'Jan van Denemarken' konden wij een aantal Latijnse en dietse werken (in hs. en druk) aanwijzen. Chronologisch en biografisch zijn leven vastleggen vermochten we niet. Alleen lezen we in de proloog van zijn *Historie van S. Anna*, dat hij 'uut herteliker begheerten ende devocien ... dit teghenwoerdige

6. Zie hierover J. F. A. N. Weijling, *Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580*. Diss. Nijmegen, 1951; ook verschenen in *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, dl. 70, 1951, 45-52; 129-145. Id., *Een testament uit 1331 van de stichter van het St. Jansklooster te Haarlem*, in *Haarlemse Bijdragen*, 64, 1957, 67-75. Zie literatuur en noten aldaar.

boecxken (heeft) beghinnen te scriven inden iare ons heren ihesu christi M.cccc. lxxxvi. in iunio den xxi dach'. Zo wordt hij om en om 1500 gesitueerd. Zijn persoonlijkheid is voor ons hoofdzakelijk omschreven in zijn titulatuur: *doctor/meester inder godheit ende weerlic priester* en treedt naar ons toe in de karakteristiek van zijn literair werk.

III. HET PROCESSIESPEL

Wat men tot nog toe hierover geschreven heeft, lijkt afgeleid te zijn uit wat Habets daarover in zijn opstel van 1875 meegedeeld heeft. Laten wij uitgaan van Habets' beschrijving van zijn hs., om geleidelijk zijn typering kritisch te kunnen beoordelen:

Het handschrift wordt gesloten door „eyn taefelken" der zondagsletter beginnende met het jaar 1545. Het geheele boekje (*versta: handschrift*) is van het begin tot het einde door dezelfde hand, – die van Wolter Bor⁷ misschien – geschreven en maakte, in 1750, deel uit van de boekerij der Karthuizers te Roermond (*a.c.*, 127-8).

Men leest inderdaad op f. 183v de (anonieme) notitie: *Ex bibliotheca Carth. Ruraemunde 1750*. Aangaande deze notitie moet men opmerken, vooreerst dat zij zeer laat aangebracht is, zodat men ook niet weet of het hs. voordien in die kartuis reeds aanwezig was, en vervolgens dat men uit de aanwezigheid in Roermond niet kan besluiten, dat het hs. ook daar zou geschreven zijn. Het 'Roermondse' karakter van het hs. bracht Habets er nu verder toe, de tekst zelf als volgt te typeren:

Uit hetgeen tot hieraan gezegd is blijkt genoegzaam, dat ons mysteriespel, zooals het voor ons ligt, minstens tot in de eerste decennien der XVI^{de} eeuw kan teruggebragt worden. Het is waarschijnlijk te Roermond opgesteld en uitgevoerd. Het opstel schijnt oorspronkelijk uit verzen of berijmde proza te hebben bestaan; men hoort nog de maat onder het lezen en vindt er een tal van rijmen in. De schrijver zal zijn werk, vermoedelijk als rapsodie uit den mond der sprekers hebben opgeteekend. De taal is Limburgsch met Roermondsch accent (*a.c.*, 128-9).

Over de auteur hebben wij reeds ons oordeel naar voren gebracht. Of Jan van Denemarken naar Roermond is gekomen om er zijn processiespel te schrijven, zal niemand bewezen achten, zolang men zich alleen aan 'waarschijnlijkheden' vastklampt. Dat de 'schrijver', waarmee wel de kopiïst van het hs. zal bedoeld zijn, deze tekst 'uit den mond der sprekers' zou opgetekend hebben, veronderstelt Habets blijkbaar omdat de tekst van het hs. erbarme-

7. Deze Wouter Bor, kartuizer uit Monnikshuizen, einde 15e eeuw, kennen we hoofdzakelijk als vertaler van *Die historie van S. Anna*, het Latijnse werk van Jan van Denemarken (zie hierboven p. 6-8). Men ziet hoe Habets zijn gegevens uitbreidt met *wellicht* en *waarschijnlijk*.

lijk weinig van het oorspronkelijk versschema heeft bewaard. Hiervoor is het evenwel voldoende te stellen, dat de tekstoverlevering een voldoende verklaring van de kwade teksttoestand biedt, zodat we liever afzien van iedere romantische rapsodie.

Aangaande het Limburgs-Roermonds dialect, dat Habets meende vast te stellen, zei J. Notermans: 'Raadpleegt men in dit verband de dissertatie van Jo Kats „Het Roermondsche Dialect”, 1939, dan zal men de beweringen van Habets niet met feiten kunnen staven. Alleen reeds 't uitsluitend gebruik van „Ic”⁸ duidt er op, dat hier geen Roermondenaar aan 't woord is' (in *Toneel in de Maasgouw*, Elsloo, 1961, 67); en in noot geeft hij een aantal woorden, die op 'Mosaanse tongval' wijzen: als *alderen, halde, solden, wolden, wie* (= hoe), *gedechtich, meeghden, gegangen, onbetemelic, altste, gehalden*. Hierbij mag men aanmerken, dat de slechte overlevering niet altijd de oorspronkelijke grafieën bewaard heeft: bv. *vercoren* ipv. *vercaren*, rijmend met *bewaren*. Algemeen mag men zeggen, dat de taal als oostelijk middelnederlands, ja noordoostelijk voorkomt. Misschien kan een meer bevoegde ons nader daarover inlichten.

De tekst bestaat in proza- en versgedeelten. Het proza behelst naast de rubriek toneelaanduidingen⁹ en de aankondiging van de spreker (*Dan spreect ...*), wat de rubriek aanduidt met de term: *die manier*. Daartegenover staan de teksten, die door de spelers moeten gesproken worden en die daarom de rubriek en het proza aan 't slot vermelden als *die sprucken*. Men moet zich wel afvragen: 1. is *die sprucke* uit de rubriek niet een nevenvorm van *spreuk* (vgl. *Ko sprueke*)? 2. werd hiermee oorspronkelijk een meervoudsvorm bedoeld? Vgl. *sy sullen hoer sprucken spreken*, d.i. de tekst (= teksten), die de spelers moeten voordragen.

Het proza, dat de toneelaanduidingen en het verloop van het gebeuren aangeeft, moet ons niet langer ophouden, vooral wanneer we daarnaast *Die historie* raadplegen, die eigenlijk alles schraagt. Het onderwerp zelf wordt in de verschillende *sprucken* kernachtig uitgedrukt. De aard van het processiespel brengt met zich dat de beperkte tijd geen intrinsieke dramatische ontwikkeling van de handeling vanuit de karakters en de omstandigheden toelaat. De personages zelf verwoorden een nauwkeurig afgebakende situatie, van waaruit zij in kort afgewogen tekstvolume een woordelijke verklaring uitbrengen. Alles is als 't ware vastgelegd in pregnante

8. Aan Notermans ontging wel de uitzonderlijke vorm *uch* uit v. 30. Zie hierna p. 13, n. 25.

9. In een hoofdstukje *Middeleeuwse acteurs spelen in Roermand* (NB. Is men dan toch in de ban van Habets' fictie?) geeft J. Notermans een licht en handig commentaar bij deze toneelaanduidingen, waarheen wij de lezer graag verwijzen (in *Toneel in de Maasgouw*, Elsloo, 1961, 66-71).

zinnen, die de toehoorders vanuit de traditie kennen, eer dan iets nieuws daaruit leren. Het geheel zijn levende getoonde en gesproken plaatjes, waarna de personages weer hun 'vertoning' wandelend in de processie voortzetten. Dit geheel zouden wij het liefst met Worp een *processiespel*¹⁰ noemen, liever dan met Habets een mysteriespel (al wordt natuurlijk een fragment uit het mysterie der Menswording vertolkt). De auteur zelf spreekt van *de ... sprucke in der processien*.

Met Habets zal men aannemen dat de *sprucke* 'uit verzen of berijmde proza' bestaat. Al neemt men graag aan, dat de tekst-overlevering rijm-corrupties heeft laten insluipen, moet men toch zeggen, dat men meestal geen zinnige emendaties vermag voor te stellen, dat men zelfs wel eens de versregels niet veilig afscheiden kan en dat men *rijmproza naast vers* als oorspronkelijk gaat vermoeden. In elk geval krijgt men geen grote dunk van het dichterlijk talent van de auteur. Toch achten wij het nuttig, zoals Notermans het reeds waagde¹¹, in onze tekstheruitgave de versregels naar best vermogen aan te geven. Daardoor zal de lezer beter in staat zijn, met Notermans zijn oordeel over dit bijna vergeten processiespel te vormen :

't Is pretentieloos gerijmel, dat nochtans door de aanschouwelijkheid van voorstelling op de goedgelovige bevolking zeker evenveel indruk zal gemaakt hebben, zo niet meer, als de doorsneepreek uit die tijd (in *Toneel in de Maasgouw*, 72).

Toch blijft het waar wat Worp dienaangaande reeds zei : 'Het geeft een duidelijk beeld van processiespelen' (*o.c.*, 47), waaruit we de geloofsbeleving en -psychologie van ons volk uit die tijd leren kennen¹².

10. Zie J. A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*, Groningen, 1904, I, 46.

11. Zie J. Notermans, 'n *Middeleeuws processiespel uit Roermond*, in *De Nedermaas*, 15, 1937-8, 112-9. Belangrijk zijn de hier bijgevoegde fragmenten uit *Die eerste bliscap van Maria*. Daaruit blijkt het vaste stramen, van taal en tonelen en verhaal der legende, waarin in noord en zuid deze evangelische gebeurtenissen voor het volk werden gebracht. Aldus krijgt het werk van Jan van Denemarken toch zijn eigen koloriet.

12. Intussen vonden wij in hs. 's-Hertogenbosch, Archief der PP. Kapucijnen, 5 (259), f. 278r-331v, de meeste S. Jozef-teksten uit H en Ko, met uitzondering van het processiespel, maar met daarin twee van elders niet gekende stukken. Hierover hopen wij later terug te komen.

BIJLAGE

TEKSTUITGAVE

NB. Doorlopend is de tekst van hs. Habets beter : deze nemen we dan ook als onze legger. Ko biedt enkele goede lezingen, ook lezingen, die ons een goede interpretatie suggereren, maar ook vooral aan het einde een paar authentieke plusteksten. Het dialect en de grafieën van Ko zijn sterk afwijkend. Wij geven slechts die verschillen aan, wanneer zij ons ter verklaring helpen of een eigenlijke variant bieden. Mogelijke emendaties vermelden wij in voetnoot. Ter verheldering van de toneelopvolging onderscheiden wij (in de buitenmarge) de verschillende tonelen (naar tijd en plaats), zodat aldus de *sprucken* hun eigen reliëf krijgen. De verzen tellen wij bij het eerste en het laatste vers van iedere spreekbeurt.

*Item*¹ *dits die manier ende die*² *sprucke*³ *inder prosessien als men* f. 18v
*spelen wil*⁴ *dat maria getrouwt waert ioseph.*

1° toneel : Maria's
beschikking

*Ytem men sal daer toe hebben eyn alterken*⁵ *van stijven leeder gemact of van holteren reyskens*⁶ *dat eyn luttel tempelachtich schijnt te wesen. Ende op den altaer sal eyn sijden cleyt of dwele hangen*⁷, *Daer aen staen sal eyn biscop*⁸. *Ende voer hem sal maria mit x. of xij. ioncferen staen, die inden tempel wonende waren*⁹. *Tot desen sal bi hem omkeren ende spreken aldus :*

1 ¶ *Ic gebede*¹⁰ *u meechden // apenbaer,* f. 19r
die alt sijn viertien iaer,
dat si trecken tot hoeren alderen have,
*ende man niemen*¹¹ *nae hoeren rade*
ende na moyses ee dat volc gods vermeerren,
6 *tot gods lof ende eeren.*

*Dan nygen hem al die ioncferen. Ende eyn spreect van hoeren alre wegen*¹² :

1. Ko om.
2. Ko om.
3. Ko *sprueke*.
4. Ko *speelt*.
5. Ko *altaer*.
6. Ko *reepkens*.
7. *dat ... hanghen* : Ko *daer een sijden cleet ofte dwele op ligghen sal*.
8. *Daer ... biscop* : Ko *Daer sal een Bisschop aen staen*.
9. *Ende ... waren* : Ko *Ende Maria met .x. oft .xij. Joncfroukens daer ontrent staende wesende*.
10. Ko *ghebiede*. Zo ook verder.
11. Ko *nemen*.
12. *van ... wegen* : Ko *aldus*.

- 7 ¶ O here, wy dancken u vryntlic seer¹³,
dat u werdicheit ons heeft doen leeren
inder heiliger scrijft ende inder ee.
10 Ade, ade, god bewaer u, here.

*Dan nygen sy al, ende om kiren sich, of sy en wech wolden gaen¹⁴.
Mer maria blijft daer alleen staen. Dan geit die biscop tot hoer, ende
sprect :*

- 11 ¶ Nu segt my, ioncfrou maria,
waer doer¹⁵ gi hier gebleven sijt,
dat¹⁶ verbaden is in onser ee.
14 Gi moet u tot hijlick keeren.
Dan sprekt maria :
15 ¶ O here, dat en mach ic niet gedoen.
Mijn alders hebben my inden tempel geoffert,
dat¹⁷ ic in gods dienst sal wesen,
alsoe lange als ic sal leven.
En¹⁸ daer en boven heb ic gode mijn reynicheit belaeft.
Wy¹⁹ solt dan moegen wesen,
21 dat ic my tot hyllic solde moegen geven ?

Dan sprekt die biscop abiachar die overste <biscop>²⁰

- f. 19v 22 // ¶ Joncfrouwe, dat en mach also niet wesen.
Et solde eyn grote opsprack geven,
dat ic eyn nye gewoent toe liet ,
die nye²¹ meer en weer geschiet,
ende brecht²² moyses wet te niet.
Dat en sal u moeder u raden niet.
Ic wilse hier ontbieden²³,
28 dat sy ons raet geve in desen.

Dan sprekt Ysachaer die wijbiscop²⁴ :

- 29 ¶ O anna, werdige vrouwe,
ons bidden ende begeren is van uch²⁵,
dat gy u dochter maria²⁶ soe onderricht,
dat sy onsen gebaden gehorsam is²⁷

13. Men leze *sere*, rijmend met *leeren*.
14. *om kiren ... gaen* : Ko *schijnen wech te gaen*.
15. Versta : *om welke reden, tot welk doel*.
16. Versta : *wat nl.* (dit is : het langer blijven).
17. Versta : *zodat of opdat*.
18. Ko *ende*. Aldus ook verder.
19. Ko *hoe*. Aldus ook verder.
20. *die biscop* : Ko *aldus*. Wij voegen *biscop* bij volgens die uitdrukking verder.
21. Ko *noit*.
22. Ko *bracht*. Versta : *zou te gronde richten*.
23. Wellicht moet men (zie n. 10) lezen *ontbeden*, in assonantie met *desen*.
24. Ko *met ons ghenoeemt* add. Terecht. Vgl. *Die historie : Ysachar die biscop, mit ons soe voel gesecht als eyn wybiscop* (Habets, a.c., 139).
25. Versta : *u*. Deze vorm bevreemdt in deze kontekst.
26. Ko *Maria u dochter trp*.
27. Ko *sy*.

33 ende treden²⁸ in die heilige echt.

Dan spreect sancta²⁹ anna :

34 ¶ O here, ic sal u seggen in secreet³⁰,
sommige myrakelen die my mit mynre dochter sijn geschiet.
Toecht u allen geraden goet³¹,
dat wy den almachtigen god aen riepen,
dat hi ons wil apenbaeren,
39 wat in mynre dochter is verhalen³².

Dan spreect abiachar die overste biscop³³ :

40 ¶ Ic gebede u allen int gemeyn³⁴,
dat gy aen roept god den almachtigen here,
dat hi ons eyn teiken wil geven,
43 wy wy mit deser ioncferen sullen leven³⁵.

Dan sullen sy die// hande by eyn leggen ende beden³⁶. Slechte³⁷ voert f. 20r spreck<t> eyn engel :

44 ¶ Hoert, hoert den wil des heren :
gi sult doen nae ysaias prophecien,
die in synen elften capittel gescreven staet³⁸,
dat eyn roede uutter wortelen van yesse sal gaen,
die voertbringen sal³⁹ eyn bloem,
daer die heilige geist
50 in gedaenten eynre duven op rusten sal⁴⁰.

Dan spreect eyn ander engel :

51 ¶ Al die van coninc davids geslecht onghelijckit sijn,
die sullen ten altaer den biscop bringende sijn
eyn dorre roede van eynen haselnoeten boem.
Wes⁴¹ roede dan bloeyende wert
ende eyn witte duve daer uut vliecht,

28. Versta : *trede*.

29. Ko *sinte*.

30. Ko ; H *secreet*. Moet men lezen *secriet* in assonantie met *geschiet* ?

31. Misschien moeten we lezen : *My doecht...* Ik versta : *mij dunkt dat het voor u een goede raad ware...*

32. Ko *verholen*. Het versschema is ondoorzichtig, zoals meermalen.

33. *abiachar ... biscop* : Ko *die Bisschop A.*

34. Mag men om wille van 't rijm (*bere*) hier de stoplap *sere* bijvoegen ?

35. Versta : *hoe wij ons ... moeten gedragen*.

36. *sullen ... beden* : Ko *legghe sy die handen by een*.

37. Dit woord handhaven wij volgens de geschakeerde betekenis van dit bijwoord aangegeven door Verwijs-Verdam, VII, k. 1248-50, die in veel gevallen samenvalt met die van *rechte* (*ib.*, VI, k. 1104-10). Ko *rechte*.

38. Men is geneigd te emenderen *staen* rijmend met *gaen*. Maar *prophecien* is evenwel ook enkelvoudsvorm. Assonantie is trouwens voldoende.

39. Ko *voort sal brenghen* trp.

40. Men ziet hoe in de vertaling van Vs. 11. 1 de interpretatie 'in gedaenten eynre duven' geïnterpoleerd is, die de hele thematiek van het wonder van Jozef's roede schraagt. De bekende verhouding H. Geest/duif maakt de brug mogelijk.

41. Ko *wiens*.

56 den ⁴² salmen maria die ioncfer ⁴³ te hijlick ⁴⁴ geven.

Dan leggen sy al hoer roeden ⁴⁵ opten altaer. Elcks naem binck ⁴⁶ aen sijn roede. Dan sprekt die biscop :

57 ¶ Ic gebede den ysrahelschen volck,
die noch ongehijlicht sijn ⁴⁷,
ende boven achttien iaeren alt worden sijn,
dat sy hoer roeden van mynre hant

61 morgen weder halende sijn ⁴⁸. //

f. 20v *Dan gaen sy al in processien ende halen di<e> roden, die jonckste voer, Ende ioseph, die die alste was, achter coemt ⁴⁹. Ende die biscop sal hem eyn gesneden gemaelde groen<e> ⁵⁰ bloeyende roede, daer eyn witte duve op <sit> ⁵¹, ongemerckt in die hant geven. Dan speltmen met alre leide suyt geluyt ⁵² mit groter vrouwen. Ende ⁵³ ter stont trowt ioseph maria voerden biscop ende alden volck mit groter eeren inden tempel ⁵⁴. <Dese trouwe nu hier geschiet den spele ter eeren, maer sy en sal niet beduyden voor God, noch voor die werelt etc., so ordineert dat etc.> ⁵⁵ Dan spreck<t> die overste ⁵⁶ biscop abyachar :* 2° toneel : 's anderdaags, godsspraak

62 ¶ Gebenedijt sy god die here
En den werdigen ioseph eer ⁵⁷,
dien ⁵⁸ daer toe heeft vercoren ⁵⁹

65 die edel ioncfer maria te bewaren.

Dan sprekt ysachar mit ons soe voel als eyn wy biscop ⁶⁰ :

66 ¶ Eerwerdige brydegom ende bruyt,
gi sult <des> ⁶¹ gedechtich wesen,
dat u trou is geschiet

42. Ko dien.

43. Ko die Jonckfrouwe M.

44. Ko houwelijck.

45. Ko roede.

46. Elcks ... binck : Ko synen naem elck. Misschien valt binckt te lezen (i als umlautsvorm in het presens).

47. Let op de constructio ad sensum : jongelingen uit Israëls volk, die...

48. hoer ... weder : Ko morgen haer roede van mynder hant weder comen. Versta : dat zij... morgen komen, om weer te halen...

49. achter coemt : Ko come met sinen gheselle achter. Het is mogelijk dat in H een verwijzingsteken ontbreekt, en dat wij moeten lezen : comet achter. De bijvoeging met sinen gheselle uit Ko is wellicht authentiek ; vgl. maria mit .x. oft .xij. ioncferen en n. 87.

50. Ko groene.

51. Ko ; H sijn.

52. Ko soeticheyt.

53. Ko om.

54. inden t. : Ko om.

55. Ko ; H om. De plustekst lijkt ons authentiek, helemaal in de geest van de auteur, die zijn opvattingen over Jozef's huwelijk geschakeerd uiteenzet.

56. Ko om.

57. Ko eere. Dit is authentiek ; zie rijm here.

58. Wij verstaan : (God), die hem (= Jozef) ..., om te bewaren.

59. Lees : vercoren wegens rijm bewaren.

60. mit ons ... biscop : vgl. n. 24. Ko die Biscop.

61. Ko ; H om. Het woord lijkt ons authentiek.

- des vijftenden ⁶² dachs der maent, die Januarius hiet.
Want moyses heeft ons gebaden,
dat wy u sullen sagen ⁶³,
dat men bynnen twe en seventich dagen
73 zijn ⁶⁴ bruyloft moet halden ⁶⁵.

Dan sprekt ioseph :

- 74 ¶ O here, u gebot dat sal ic doen :
ic sal tot bethleem tot mynen huise ⁶⁶ reysen,
ende al dinck// dat totter bruyloft hoert, bereiden.
Ade, ade, ioncfrou marien ;
78 die benedixci gods bewaer ons beyden.

f. 21r

Dan geeft hi hoer die hant ende sy nygen beyde ⁶⁷.

Dan sprekt eyn priester des tempels :

- 79 ¶ Hoert, hoert, wat ic u kundigen sal :
maria heeft die biscop eerlic te nazereth gesant ⁶⁸.
Ende opten negenestichten dach nae hoere ⁶⁹ trowen
heeft sy den gods soen ontfangen ⁷⁰,
en des morgens ⁷¹ tot elyzabethten int gebercht gegangen.
En doer elyzabethten hoer nichten ⁷² bede
soe heeft ioseph sijn bruyloft daer eerlic gehalden.
Ende marien is daer drie maent mit iosephs orlof ⁷³ gebleven
87 ende hi toch ⁷⁴ doe te bethleem weder.

Dan sprekt ioseph :

- 88 ¶ Als dan die ⁷⁵ drie maent waeren leden,
soe quam ic int gebercht weder,
om marien tot mynen huys te leiden.
Doe sach ic dat ⁷⁶ voer vast,
dat sy swanger was.
Doe dacht icse heymlic te laten,
en te trecken mynre straten.
Onder des byn ic snachts in slaep gevallen ⁷⁷,
96 ende eyn engel heeft my dus toe gesproken.

3^e toneel : na 69
dagen boodschap
aan Maria etc.

4^e toneel : Jozef's
twijfel, 3 maanden
later

62. Ko *vyftienden*.
63. Ko *segghen*. Let op het rijm.
64. Het woord is moeilijk leesbaar wegens beschadiging van het perkament.
65. *men ... sijn br.* : Ko *ghi ... u bruyloft*. Let op het streven van de auteur, om joodse gebruiken in zijn verhaal zelf te weven.
66. *tot ... huise* : Ko *tot mijnen h. te B. trp*.
67. *sy ... beyde* : Ko *nigen bey*.
68. Ko *gheseynt*. Versta : *de bisschop (onderwerp) heeft Maria...*
69. *na b.* : Ko *haerder*.
70. De auteur heeft de Boodschap chronologisch uitgerekend.
71. Versta : *'s anderdaags 's morgens*.
72. *el. boer n. ;* : Ko *haerder nichten*.
73. *daer ... orlof* : Ko *dry ... oorlof daer trp*.
74. Ko *vooch*.
75. Ko om.
76. Let op het proleptisch gebruik van *dat*.
77. Ko *gevallen*.

Dan spreect die engel :

- f. 21v
 97 ¶ O ioseph, davids soen, en wil dy niet ontsien
 te nemen maria dijn getroude,
 want dat in hoer gebaeren is,
 dats vanden// heiligen geist ;
 sy sal eyn kijnt gebaeren ;
 sijnen naem salstu ihesus heiten,
 want hi sal sijnen volc
 104 van hoeren ⁷⁶ sunden gesont maken.

Dan spreck<t> ioseph tot maria :

- 105 ¶ O maria, bereydi op die reys ⁷⁹ :
 wy moeten nae nazereth reysen
 en dy tot mynen huuse daer leiden ⁸⁰,
 en dijn besoerger ende behoeder wesen
 109 alsoe lange als ic sal leven.

<Dan nijcht hem ⁸¹ Maria, ende spreect aldus.

- 110 O Heere, wanneer u dat belieft,
 so ben ick daer toe bereyt,
 want mijne moeder onser met verlanghen verbeyt.
 Laet ons hier oorlof nemen ende opten weeh te Nazareth slaen ⁸²,
 114 want wy moghen dat in dry dagen gaen ⁸³.

Dan spreect sinte Anna.

- 115 Weest willecome, Maria dochter mijn,
 die heere ons God die is met dy ;
 hi sal die werelt nu ghebenedien//
 ende vanden handen der duyvelen vrijen,
 en sal ons in die hemelsche vruechde brengen,
 die nimmermeer en sal eynden.
 Joseph, lieve sone <mijn> ⁸⁴,
 122 ghebenedijt ende ghedanct moet ghi zijn.

5° toneel : S. Anna
 verwelkomt de
 jonggehuwden
 te Nazareth

Dan nijghen sy malcanderen.> ⁸⁵

78. Constructio ad sensum ; vgl. n. 47.

79. Ko *reys*, vereist door het rijm *reysen*.

80. Versta : *en ik moet...*

81. Versta : *M. neigt/buigt zich tot J.*

82. Versta : *ons op weg bewegen*. Zie Verwijs-Verdam, VII, k. 1215.

83. Wat is de schakering van deze zin ?

84. Bijgevoegd wegens het rijm : *zijn*. Vgl. de eerste regel van deze spreekbeurt.

85. <Dan nijcht hem ... malcanderen> : aldus Ko alleen. Deze passus, waardoor de behandelde stof zijn eenheid en afsluiting krijgt, moet authentiek zijn.

Dan sal ioseph mit sijnre bloeyender roeden <ende die andere met haere dorre roeden>⁸⁶ voert gaen inder prolessien mit sijnre geselschap⁸⁷ mit groter tryomphen. Ende hi sal eerlic⁸⁸ gecleyt sijn als eyn edel man, die bruydegom is. Ende sy sullen hoer sprucken spreken⁸⁹, daert den volc belijft of geordiniert is.

Item ioseph en sal niet gecleyt syn als eyn moemeninc⁹⁰ of eyn slobbert⁹¹: dat⁹² en betempt sich niet by die soe schoen gescherde⁹³ ioncfer maria te gaen.

My wondert⁹⁴ wy die wanwijse⁹⁵ opgebracht heeft⁹⁶, dat men ioseph⁹⁷ den edelen man in al den speele der prolessien soe scofferlic⁹⁸ ende verworplijc⁹⁹ ghecleet¹⁰⁰. Et en geeft die reden niet¹⁰¹ <, by die schoon ionckfrou Maria te gaen. Het en is tamelijck, want hi in sinen leven eerlijck en statelijck gecleet ghegaen heeft,>¹⁰² dat hi niet te begripen¹⁰³ of te bespotten es was, als¹⁰⁴ sijn legende uitwijst¹⁰⁵.

<My wondert ooc>¹⁰⁶, wie die meelres¹⁰⁷ hier toe comen syn, dat sy hem soe alt ende soe schoffierlic malen. Dese heilige iongelinck sinte

86. Ko; H om (merk homoioteleuton). Deze woorden met verantwoorde zin zijn wel authentiek.

87. *mit ... ges.*: Ko om. Vgl. n. 49.

88. Versta: *passend, sierlijk, schitterend*. In deze schakering werd het woord ook hiervoren gebruikt. Daarachter zit een thesis van de auteur (zie n. 108).

89. Zie hiervoren p. 10-11.

90. Het hs. heeft *moënic*. Habets las: *moemeninc*. Verwijs-Verdam (i.v. *mommerinc*, IV, k. 1884-5) gissen de zin van *gemaskerde*.

91. Verwijs-Verdam kennen onze tekst (zie n. 90), maar vermelden het lemma niet (VII, k. 1294). Houdt het verband met *slobbe* (slordig uitzieende vrouw)? Vgl. eer met *sloebert*, *slubber*: *schoft*, *lummel*. Zie J. de Vries, *Nederlands etymologisch woordenboek*, Leiden, 1971, 651.

92. Nl. zo gekleed zijnde.

93. Versta ofwel: *ghesceert*, vgl. *sc(b)eren*: schikken, ordenen (zie Verwijs-Verdam, VII, k. 474-6), ofwel (waarschijnlijker): *geschiert*, *geciert*, *gesiert* (zie ib.).

94. *wondert ... w.*: Ko *verwondert hoe dese waenwyse*.

95. Versta: *verkeerde, onjuiste opinie of handelwijze*.

96. Versta: *ik vraag mij af (ik kan niet begrijpen) hoe deze verkeerde opinie het kon ingang doen vinden, dat...* - Zie *Taalruin* in *De Standaard* 6.3.1979.

97. Ko om.

98. Versta: *smadelijk, eerrovend*.

99. Moeilijk leesbaar woord. Versta: *verachtelijk*.

100. *al ... ghecleet*: Ko *so schoffierlijck ... cleet in alder Processien*.

101. Versta: *het is onbetamelijk...* (zie Verwijs-Verdam, VI, k. 1152).

102. *by ... heeft*: Ko. Moet men het eerste zinsdeel aanvullen met: *aldus ghecleet* (vgl. n. 92)? In H leest men: *Joseph heeft eersamic gegaen in synen leven*.

103. Versta: *berispen, verwijten*.

104. *dat* Ko add, wat authentiek kan zijn.

105. Ko *helt* (van *houden* = beweren). Hier breekt Ko af. Deze verwijzing naar *Die historie* toont het nauwe verwantschap tussen beide teksten aan, zodat het auteurschap van de ene persoon bevestigd wordt.

106. Deze bijvoeging (vgl. hiervoren) lijkt ons nodig om het volgende zinsdeel in te leiden.

107. Versta: *schilders*. Vgl. hd. *Måler*.

ioseph was .xxxiiij. iaer alt ende .iiij. maent, doe hi marien trouden, nae onsen iaeren te rekenen, die van xij. maenden sijn. Mer naeden alden iaeren, die van tien maenden plagen te sijn, soe was ioseph .xl. iaer alt ¹⁰⁸.

108. In dit laatste proza drukt de auteur krachtadig enkele van zijn vastberaden aftekende opinies uit i.v.m. S. Jozef (en zijdelings met Maria). Hij stelt hem nl. voor als een man van voornam, edele en rijke huize, die dan ook voornam (vgl. *eerlic*) gekleed is. Men weet immers dat in de laatste eeuwen Jozef steeds meer als arme en nederige man werd voorgesteld, waarin fundamenteel evangelische waarden vastliggen, maar waarbij deze trekken tot slordigheid, armoedigheid, ellende en vernedering verwerden, bij zo verre dat hij op het toneel bespot werd als een hulpeloze sukkel zonder verweer of waardigheid en zelfs voor het volk als lachnummertje diende. Onze auteur heeft in zijn *Historiën* doctrineel hiertegen krachtig en beslist stelling genomen (al kan men zijn argumentatie niet altijd genieten). Hier zien wij dat hij hieruit de besluiten trekt voor wat de toneel-opvoeringen betreft, waar Jozef moet optreden. Bovendien is hij hiermee consequent, wanneer hij ook de kunstenaars van zijn tijd, die zelfs in hun vak Jozef onwaardig uitbeeldden, terechtwijst. Dit getuigenis moet naar waarde geschat worden door de kunsthistorici: deze hebben meermaalen op Jozef's hulpeloze en onwaardige voorstelling gewezen; zij doen er goed aan dit uitgesproken verzet als een merkwaardig teken des tijds te onderstrepen.